

78. Ibid., S. 190.
 79. Ibid., S. 191.
 80. Опат Я. Т. Г. Масарик і Нова Європа... – С. 11.
 81. Masaryk T. G. Nová Evropa... – S. 168.
 82. Ibid., S. 140.
 83. Ibid., S. 192.
 84. Неру Д. Взгляд на всемирную историю. – М., 1981. – Т. 2. – 504 с. – С. 170.
 85. Там само. – С. 171.
 86. Masaryk T. G. Nová Evropa... – S. 191.
 87. Ibid., S. 192.
 88. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ. За редакцією Ієна Макліна й Алістера Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с. – С. 435.
 89. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války / I. Kovtun – Praha, Odeon, 1991. – 542 s. – S. 455.
 90. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Переклад з англійської О. Рядова / Роджерз Брюбейкер. – Л.: Кальварія, 2006. – 280 с. – С. 14.

Резюме

В статті раскрыты внутривполитические и внешнеполитические аспекты чехословацкой политической программы Т. Г. Масарика в работе «Новая Европа. Славянская точка зрения» (1918 г.).

Ключевые слова: Т. Г. Масарик, «Новая Европа...», национальные проблемы, демократия, Чехословакия.

Одержано 21 вересня 2012 р.

УДК 94(437.6)“1944/1945”

І.І. Боровець

У ПОЛОНІ БЕЗВИХОДИ: СЛОВАЦЬКА ДЕРЖАВА У ПЕРІОД ВЕРЕСНЯ 1944 – БЕРЕЗНЯ 1945 рр.

У статті здійснена спроба комплексного висвітлення ситуації у Словацькій державі в останній період її функціонування (вересень 1944 – березень 1945 рр.). З'ясовано рівень залежності Словаччини від Німеччини у цей час, простежено взаємовідносини словацьких управлінських органів з німецькою військовою адміністрацією, розкрито вплив бойових дій на території країни на повсякденне життя населення.

Ключові слова: окупація, німецький тиск, бойові дії, мобілізація, евакуація.

Одним із наслідків ліквідації пом'юнхенської Чехо-Словаччини у березні 1939 р. було утворення Словацької держави. Хоча формально вона мала усі атрибути самостійності, проте на практиці незалежність Словаччини була обмежена умовами словацько-німецького Охоронного договору,

укладеного 18-23 березня 1939 р. Згідно нього у зовнішньополітичній та військовій сферах Словаччина мала діяти «у тісній згоді» з Німеччиною, яка виступала також гарантом її державності, цілісності та недоторканості кордонів¹.

Шість років існування Словацької держави засвідчили як її позитивні риси (перший досвід національного державотворення), так і негативний вплив на суспільство (авторитарний характер людацького² режиму). Проте, порівняно з іншими народами Центрально-Східної Європи, становище словаків було значно кращим. Вплив німців загалом був присутній, але він не мав форми демонстративного грубого втручання у внутрішньословацькі справи. Країна не зазнала прямої німецької окупації, мала своє адміністративне управління. Владна пропаганда це використовувала для виправдання підпорядкованості Німеччині, що подавалася як політика «меншого зла».

Ситуація кардинально змінилася наприкінці серпня 1944 р., коли у Словаччині розпочався збройний виступ проти людацької влади. У країну були введені німецькі війська формально як вираз «союзницької допомоги для наведення порядку», але фактично це була окупація.

Останній період функціонування Словацької держави (вересень 1944 – березень 1945 рр.), природно, став предметом дослідження низки словацьких дослідників (Я. Корчек, Й. Яблоніцки, Й. Станіслав, О. Подолец, М. Пекар та ін.). Проте в українській історіографії дана проблема розглядалася лише у працях Є. Рогового у контексті взаємовідносин суспільства і влади у вказаний період³. Метою пропонованої статті є комплексний аналіз кризи у Словацькій державі, простеження негативних проявів німецької окупації, трагедії бойових дій на словацькій території, евакуації та мобілізації населення.

Аналізуючи події осені 1944 – весни 1945 рр., насамперед слід звернути увагу на перетворення самостійності Словаччини з обмеженої у міражну, ілюзорну. Зокрема, словацький дипломатичний представник у Мадриді Цекер визнав факт німецької окупації країни та зауважив, що це негативно позначилося на й без того невисокому міжнародному іміджі Словаччини⁴. У цей час все менш активними стають контакти з нейтральними країнами. 27 лютого 1945 р. дипломатичні відносини зі Словацькою державою припинила Швейцарія⁵, наприкінці березня обірвався зв'язок між Братиславою та Ватиканом. Про оцінку нових словацьких умов шведськими політичними колами інформує донесення консула Піска: «Шведській громадськості більше б імпонувало проголошення демократичної Словаччини, як це зробила Румунія, або й самостійної більшовицької держави, ніж теперішня позиція на німецькому боці»⁶.

Дійсно, німецькі солдати і офіцери, чисельність яких у країні досягла 48-50 тис. осіб⁷, практично не зважали на словацькі державні органи, не враховували інтереси місцевого населення і поводити себе як на окупованій території.

Однак, нова ситуація не змінила політичний курс влади, яка продовжувала залишатися відданою Німеччині. Ця вірність обумовлювалася й тим, що німецькі війська були єдиним порятунком для людацького режиму, адже словацька армія становила потенційну загрозу його існуванню. Президент Словацької держави Йозеф Тісо настільки недовіряв національним збройним силам, що 29 серпня 1944 р. пропонував німецькому послу Лудіну негайно «одним ударом роззброїти всю словацьку армію як тільки для цього будуть у наявності достатні німецькі сили»⁸. Виходячи з того, що в подальшому основа повстанської армії сформувалася з кадрових словацьких частин, побоювання президента були виправданими. Але вказаним ініціативним кроком Тісо відкрито зрадив словацькі національні інтереси, перейшов хитку грань між вимушеним підпорядкуванням Німеччині та зустрічним співробітництвом тепер уже з відвертими окупантами, започаткувавши політику, яка відповідає всім ознакам колабораціонізму.

Не інакше як колаборантським слід кваліфікувати розпорядження уряду «Пояснення взаємовідносин [словацької] адміністрації та німецьких збройних сил у Словаччині» від 12 вересня 1944 р. У ньому даються такі настанови: «При здійсненні адміністративних повноважень потрібно якомога більше йти назустріч потребам німецьких збройних сил... Слід вплинути на населення, щоб воно своєю поведінкою не ускладнювало, а допомагало німецькому війську виконувати поставлені завдання»⁹. Наступного дня було запроваджено посаду посередника між німецьким військовим командуванням та центральними словацькими органами, яку до 25 листопада 1944 р. обіймав особистий секретар президента К. Мурін¹⁰. Він мав забезпечувати їх постійний контакт формально для узгодження взаємних інтересів, але на практиці братиславській владі були нав'язані широкі односторонні зобов'язання. У вересні німецька сторона зажадала від словаків розрахуватися за товарні поставки з райху, оплата яких у зв'язку з військовими діями затримувалася. Словацький банк визнав дані претензії і перерахував Німецькому банку 30 млн. марок¹¹. На початку жовтня була укладена словацько-німецька угода, що стосувалася матеріального забезпечення німецьких підрозділів у Словаччині. У ній мова йшла про: щомісячне виділення словацьким урядом коштів у національній валюті для потреб німецького війська; надання продовольства для особового складу та фуражу для коней; забезпечення німецьких підрозділів будівельними матеріалами та робочою силою для зведення військових об'єктів, необхідними житловими приміщеннями, засобами транспорту і зв'язку тощо. Характерно, що даний договір мав зворотню силу терміном від 1 вересня 1944 р., тобто були узаконені всі попередні заходи німецького командування майже від початку окупації. Натомість кінцевий термін дії угоди чітко не визначався, а ставився в залежність від військової ситуації¹².

У цей час, в умовах нової суспільно-політичної ситуації, у нацистських владних колах знову активно обговорюється «словацьке питання». Радикальна група на чолі з керівником антиповстанської каральної операції

генералом Г. Бергером вважала за необхідне повне підпорядкування Словаччини німецькому військовому командуванню. Німецьке посольство дотримувалося більш гнучкої тактики політичної взаємодії зі словацькими урядовими структурами. Якщо перша пропозиція знаходила підтримку у шефа служби безпеки райху Г. Гімmlера, то друга виражала думку керівника німецького МЗС Й. Ріббентропа¹³. Зрештою, це відомче протистояння завершилося перемогою поміркованої групи на чолі з послом Г. Лудіном. Г. Бергер недооцінив силу опору повстанців, а тому його акція «паціфікації» Словаччини обмеженими військовими силами не змогла придушити збройного виступу. Його змінив фронтовий генерал Г. Гьофле, й зрештою політичний курс німецького посольства у Братиславі продовжував визначати зміст і форму німецько-словацьких відносин.

Цілковитий конформізм владної верхівки переконав нацистських діячів у недоцільності формальної ліквідації словацької державної організації, а тому була зроблена ставка на максимальне використання її управлінського ресурсу на допомогу німецькій окупаційній адміністрації. Вони надалі залишили Тісо президентом та експлуатували його беззаперечний авторитет задля умиротворення й консолідації розбурханого повстанням словацького суспільства. При цьому з пропагандистських міркувань він мав публічно демонструвати свою відданість Німеччині. Найбільш вражаючим проявом особистого колабораціонізму Й. Тісо став парад німецьких військ в захопленому центрі повстання – Банській-Бистріці, під час якого німецькі вояки отримали з його рук відзнаки і нагороди. Утім, реабілітанти Й. Тісо мають альтернативне пояснення таких його дій: німці пригрозили президенту, що у разі відмови від участі в урочистостях зруйнують місто. Сам Й. Тісо начебто сказав: «Дякувати Богу, що ми тими кількома бляшками вберегли життя і цінності, створені багатьма поколіннями»¹⁴.

З Берліна контролювався персональний склад словацького уряду аби він відповідав інтересам райху. 29 серпня 1944 р. Ріббентроп давав Лудіну такі інструкції: «Не бажано щоб наразі був усунутий Тука... Чатлош в даній ситуації мусить бути вилучений... Запрошення Дюрчанського не береться до уваги ні в якому разі...»¹⁵. Вимоги німців були виконані майже в повному обсязі. 2 вересня Тісо позбавив Чатлоша посади міністра оборони¹⁶. Дюрчанський не повернувся у велику політику. Щодо Туки, то він, мотивуючи рішення критичним станом здоров'я, 6 вересня разом зі своїм урядом все ж подав у відставку¹⁷, але німців загалом влаштувала висунута кандидатура Штефана Тісо на посаду нового прем'єра. Новий глава уряду неодноразово відзначав, що він особисто відданий Йозефу Тісо, та завжди буде «мати на увазі його волю». Як правило, прем'єр обідав у президентському палаці та звітував про діяльність уряду. Було очевидно, що він, як і підлеглі йому міністри, продовжуватимуть вести курс, диктований президентом. То ж у день свого призначення Ш. Тісо у виступі по радіо висловив німецьким солдатам подяку за допомогу у боях з повстанцями і від імені словацького уряду зобов'язався до продовження тісної співпраці з Німеччиною¹⁸.

Суспільно-політична ситуація під час та після повстання відзначалася частим ігноруванням конституційно-правових норм, затверджених у попередній період. Сам керівник уряду, будучи за професією юристом, відверто заявляв: «будемо дотримуватися законів, але там, де життя буде вимагати рішучих дій, виходитимемо з переконання, що воно є важливішим за «мертву» правову норму»¹⁹. Наслідком такої позиції влади стало прийняття 27 жовтня 1944 р. так званого «ліквідаційного закону», згідно з яким уряд мав право діяти і змінювати закони за мотивом надзвичайного становища без згоди сейму. Відтак, законодавчий орган втрачав будь-яке практичне значення у функціонуванні держави. Дані заходи були спричинені прагненням активізації карально-репресивної функції режиму, але виконати це завдання без німецької «допомоги» було уже неможливо.

Тож не дивно, що найбільш жорстке втручання окупантів у роботу словацьких органів спостерігалось у силовій сфері, а надто в питаннях державної безпеки та екзекуції ідейних супротивників. У грудні 1944 р. під тиском німців відбулися персональні зміни в керівництві Центру державної безпеки. Замість «ліберального» Й. Бенюшки його очолив П. Денк, кандидатура якого повністю задовольняла німців. Тоді ж проблеми безпеки були вилучені з-під компетенції МВС і передані міністерству оборони. Однак окупантам видався недостатнім рівень активності міністра оборони Ш. Гашшіка у боротьбі з ворожими елементами, а тому на чолі спеціального комітету безпеки у структурі міністерства став фанатично відданий райху ультра-радикал О. Кубала, який зосередив в своїх руках широкі повноваження²⁰. Йому підлягали ЦДБ, державні поліцейні структури, кримінальний відділ та Глінкова гвардія. Проте навіть Кубала мав у край обмежені можливості у зв'язку з активізацією діяльності в Словаччині німецьких служб безпеки. Так, з 7 жовтня за розпорядженням Міністерства національної оборони словацькі органи почали передавати їм полонених іноземних громадян²¹. Звичним явищем стали самовільні арешти гестапо словацьких державних службовців без повідомлення про це їх керівництва²². Характерним прикладом є інформація з Топольчан. Там гестапівці заарештували всіх працівників місцевого окресного управління, в тому числі дружину окресного керівника (сам він не був присутній), за прослуховування іноземної радіопередачі²³.

У лютому-березні 1945 р. за ініціативи німців прокотилася хвиля арештів співробітників словацьких карально-репресивних органів (судді, працівники тюремного відомства, прокуратури, поліції, ЦДБ), які виявляли пасивність у боротьбі з «ворожими елементами» або ж співпрацювали з ними. Інколи службове завзяття виявляли і словацькі керівники. Так, на початку січня Гашшік видав таємний наказ ЦДБ про арешт тих громадян, які вже були звільнені окупаційними органами за недостатністю доказів про причетність до повстання²⁴.

Рівень словацької залежності від Німеччини в цей час також демонструють події навколо суду над керівниками повстання. 22 грудня 1944 р. спеці-

альний сенат обласного суду в Братиславі заочно виніс вирок повстанським лідерам В. Шробару, Я. Урсіні, Й. Леттріху та ін.²⁵ Характерно, що жоден з них не отримав смертної кари, а найсуворіше покарання передбачалося для співголови СНР В. Шробара, якого засудили до довічного ув'язнення. Такий лібералізм вельми обурило німців. Діючи за вказівкою Ріббентропа, Лудін 30 грудня 1944 р. поставив перед президентом та прем'єром категоричні вимоги: упродовж трьох днів створити новий склад суду, провести додаткове судове слухання з обов'язковим винесенням смертного вироку; суддів поблажливого спеціального сенату негайно заарештувати²⁶. Німецький ультиматум було повністю задоволено. 2 січня 1945 р. ЦДБ затримала членів спеціального сенату та відправила їх в ілавську в'язницю, а 3 січня 1945 р. спеціальний ревізійний сенат переглянув попередній вирок і засудив усіх обвинувачуваних до смертної кари²⁷.

Таким чином, словацька влада в умовах військової присутності німців не мала реальної свободи дій і здебільшого виконувала роль посередника по роз'ясненню розпоряджень окупаційної адміністрації місцевому населенню або ж беспорядного спостерігача її заходів.

Єдиною спробою налагодження роботи ефективного адміністративно-управлінського апарату було створення інституту урядових уповноважених, які отримали необмежені компетентні права. Так, в урядовому розпорядженні чітко вказувалося, що уповноважений за надзвичайних обставин може відхилитися від діючих правових норм та приписів²⁸. У період з жовтня 1944 по березень 1945 рр. урядовими уповноваженими стали: Й. Бучек (Тренчинська жупа) Л. Кніга (Татранська жупа), А. Сабол-Палко (Шарисько-Земплінська жупа), Ян Дюрчанський (Погронська та Нітрянська жупи)²⁹. Але новопризначені керівники нового уряду зустрілися на місцях з великими труднощами. Їх широкі повноваження ігнорувалися німецькими окупаційними органами. Маса проблем виникла при налагодженні співпраці з іншими державними відомствами. У результаті, урядовий уповноважений у Банській-Бистріці констатував: «У таких умовах керувати неможливо»³⁰.

Нові протиріччя окреслились всередині правлячої партії. Ультрарадикали всю повноту відповідальності за стан справ поклали на партійних і державних функціонерів, які своєю ліберальною поведінкою призвели до «національної катастрофи», як було названо повстання. У черговий раз пропонувалося розпочати еру внутрішніх перетворень: «замість половинчастості, зручності та байдужості має прийти рішучість і послідовність», «події серпневої зради нехай стануть сприятливим чинником для очищення суспільно-політичного життя від зрадників та виправлення помилок, які чинилися упродовж шести років»³¹. Саме з рядів ультрарадикалів вербувалися свідомі й непримиренні учасники антиповстанських та антипартизанських терористичних акцій у складі карально-репресивних німецько-словацьких підрозділів та груп охоронних відділів Глінкової гвардії.

Інша група молодих партійних активістів (так звані младаюдаки) піддали гострій критиці недостатні антиповстанські заходи уряду і теж ви-

магали більш рішучих дій проти ворогів словацької державності. Младолюдаки організовувались у своєрідні дискусійні групи («чорна опозиція», «кінопартія»)³². Тісний зв'язок із младолюдаками підтримували й деякі відомі громадські і політичні діячі, а на рубежі 1944-1945 рр. їх ідейним та організаційним лідером став Ф. Дюрчанский.

20 вересня 1944 р. Ш. Полакович, Й. Паучо, Л. Мацек та інші представники младолюдацької течії в ГСНП подали президенту Тісо меморандум в якому виклали своє бачення корінних політичних перетворень в державі. В документі під гаслом «Повернутися до 14 березня» вимагалось: встановлення твердого авторитаризму; послідовна «чистка» в партії та державному апараті; покарання головних винуватців серпневого путчу; остаточне вирішення «єврейського» та «чеського» питань³³. За ініціативи младолюдаків у кінці 1944 р. у дисциплінарний суд ГСНП було подано обвинувачення проти міністрів Г. Медріцького, Ю. Стана, А. Кочіша, які «не вірили і не вірять у словацьку державність, легко піддаються ворожій пропаганді та проявили себе слабкими при виконанні своїх службових обов'язків»³⁴. Рішуче налаштовані младолюдаки розглядали як варіант заснування оновленої народної партії, але втілити ці проекти у життя не мали реальної можливості. Активність молоді генерации нашттовхнулась на спротив президента. Він не підтримав нових радикалів та не допустив чергової спроби «революції у верхах». Младолюдаки підкорились авторитету Тісо і партія зберегла принаймні зовнішню єдність.

Проте, саме молоді партійці вже з осені 1944 р., прогножуючи невтішний розвиток бойових дій на радянсько-німецькому фронті, стали готуватися до майбутньої підпільної роботи в умовах окупації Словаччини Червоною армією. Младолюдаки сподівалися на підтримку західних держав і виходили з переконання, що «якщо вороже поставимося до більшовиків, то можемо отримати симпатії Заходу та нейтральних країн»³⁵.

Відтак, планувалося розгортання агентурної, пропагандистської та диверсійної діяльності так званої Словацької таємної охорони. Слухачам спеціальної вищої вождистської школи та членам Глінкової молоді в курсі розвідувальної підготовки було організоване викладання російської мови. Для них готувалися фальшиві документи, конспіративні квартири, переводилися значні суми в іноземні банки для фінансування майбутньої підпільної діяльності³⁶. Завдяки вказаним організаційним заходам у 1945-1947 рр. на словацьких землях розгорнувся пролюдацький рух Опору.

На рубежі 1944-45 рр. деякі людацькі діячі здійснили ще одну спробу налагодити контакти із Заходом. На рівні «салонних» розмов виникла ідея «місії Крайчовіча». Ф. Дюрчанский, К. Мурін та інші впливові людаки організували поїздку працівника Національного банку В. Крайчовіча через югославські землі до Італії, звідки той мав дістатися до Великої Британії³⁷. Проте емісара затримала хорватська поліція. МЗС Хорватії повідомило у Братиславу, що Крайчовіча запідозрили у спробах налагодити зв'язки з югославськими партизанами для подальшого виходу на контакт із британ-

ськими офіцерами. На щастя для словацьких діячів, Крайчовіча не віддали німецьким службам безпеки, але й провал його завдання був очевидним.

Період осені 1944 – зими 1945 рр. у Словаччині характеризується економічною кризою. Різко впали обсяги виробництва. Більшість підприємств працювало не на повну потужність через нестачу сировини, енергоресурсів, поганий транспортний зв'язок або ж військові операції у регіоні. Звичайним явищем в умовах небезпеки боїв та авіаційних нальотів був відтік населення із міст у сільську місцевість, що створювало проблеми з робочою силою. Відтак, у 1945 р. відбувся стрімкий спад економіки до 1/3 відповідних показників 1943 р.³⁸. Фактично припинене постачання цивільної сфери паливом, яке використовувалося виключно для потреб війська та евакуації. Унаслідок повстання селяни не мали можливості повноцінно провести посівну кампанію озимих. Практично перестала здійснюватися торгівля на місцевих ярмарках і базарах. У той же час восени 1944 р. уряд підвищив ціни на цукор, спирт, транспортні послуги. Але ситуація у фінансовій сфері залишалася складною, адже державні видатки суттєво зросли, тоді як надходження до бюджету зменшилися більш як наполовину³⁹. Держава змушена була виділяти на потреби клірингової торгівлі астрономічну суму в 500 млн. крон щомісяця⁴⁰.

Нагальним завданням постало відновлення господарства та інфраструктури на «звільненій» від повстанців території. Урядовий уповноважений у Банській-Бистріці доповідав про необхідність організації громадських робіт (реконструкція мостів, доріг, муніципальних будівель) та виділення з бюджету додаткових коштів на ці потреби. Дійсно, 16 листопада 1944 р. на засіданні уряду було прийнято рішення про виділення регіону 15 млн. крон для фінансування громадських робіт, виплати зарплат та пенсій⁴¹.

Важким тягарем для словацької економіки була німецька окупація. Виконання словацько-німецької господарської угоди повністю дезорганізувало фінансову систему Словаччини. Для задоволення фінансових потреб німецьких підрозділів уряд змушений був вкидати до грошового обігу близько мільярда крон щомісячно. Тому до кінця березня 1945 р. обсяг готівки збільшився на 7,12 млрд. крон, а державний борг за цей час зріс до 5 млрд. крон⁴². Аналізуючи ситуацію, прем'єр Ш. Тісо у грудні 1944 р. зауважив: «Наближаємося до господарської та фінансової катастрофи»⁴³.

Після придушення повстання на порядок денний постала проблема військових трофеїв, на які могли претендувати німці. Урядовий уповноважений в Банській-Бистріці скаржився, що німецьке військове командування не обмежує поняття трофеїв лише зброєю та боеприпасами, а він сам не може контролювати ситуацію так як «вагони відправляються без відома і перевірки їх моїми людьми»⁴⁴. Траплялися випадки, коли німці продавали словацьким обивателям трофеї (продукти, особисті речі, худобу), які у свій час були відібрані у них відступаючими повстанцями і партизанами⁴⁵.

Таким чином, окупанти цілковито ігнорували інтереси Словаччини і максимально використовували її ресурси для своїх потреб. Людацька вла-

да в даній ситуації спромоглася лише на формальні скарги. 24 листопада 1944 р. в Берлін була відправлена дипломатична нота з офіційним протестом проти свавілля німецьких військ⁴⁶. Зрозуміло, що у відповідь надійшли такі ж формальні запевнення про обов'язкове врахування словацьких потреб окупаційними органами, які не мали жодного практичного результату. На початку грудня Й. Тісо надіслав особистого листа А. Гітлерові, в якому прохав привести економічні вимоги у відповідність з існуючими договорами і вказував на небезпеку повної господарської катастрофи Словаччини⁴⁷. Фюрер був вражений такою зухвалістю. Він доручив Ріббентропу відвідати Словаччину з характерною інструкцією: на публіці спілкуватися з Й. Тісо з усією повагою, як до керівника держави, але «наодинці з цим паном не церемонитися»⁴⁸.

Ще однією проблемою для влади стало питання біженців. З липня 1944 р. на території Словацької держави перебували 20-тисячна група українських, російських та польських біженців, з яких більшість становили жінки й діти⁴⁹. Для їх проживання були організовані спеціальні табори, інколи біженців розміщували у школах. Словацьке населення у ставленні до них виявляло різні позиції: від щирого співчуття і всебічної допомоги до відкритої ворожнечі і небажання утримувати біженців власними ресурсами. Урядові органи з метою жорсткої економії забороняли перебільшувати ліміт витрат на їх харчування, який складав вартість 10 крон в день на одну особу⁵⁰. Біженці залучали до різноманітних громадських робіт, працювали на підприємствах.

Ситуація ускладнилася з початком повстання. Влада не мала ні можливості, ні бажання турбуватися про біженців, а тому 15 вересня 1944 р. міністерство оборони оголосило, що їх прийме Німеччина, однак організація переміщення нашттовхнулася на значні труднощі: збройна боротьба у регіоні, нестача засобів для транспортування, багато біженців не бажали виїжджати до німецьких земель. Справа затяглася до грудня і в ній взяли участь місцеві органи влади, словацькі служби безпеки, німецька окупаційна адміністрація, а також українські військові з частин дивізії СС «Галичина», що діяли на той час у Словаччині.

Завершальним акордом випробувань стали фронтові бої між вермахтом та Червоною армією, в ході яких Словаччину спіткали лиха нових людських жертв, матеріальних втрат, тотальна мобілізація та евакуація. Вже 20 вересня 1944 р. частини першої гвардійської армії Четвертого Українського фронту перетнули словацький кордон⁵¹. З цього часу територія, номінально підпорядкована братиславському уряду невпинно скорочувалась під натиском радянських військ. Особливо кровопролитні бої, які супроводжувалися знищенням цілих населених пунктів, відбувалися у районі Дукельського перевалу у Свидницькому окресі.

Таким чином, військові дії, відвернення яких теж було наріжним каменем людацької концепції «меншого зла», не оминули Словаччину. Людацька влада вдалася до широкої військової мобілізації. До кінця 1944 р. були при-

звані наймолодші вікові групи (1942-1943 років народження). У результаті, у січні 1945 р. кількість солдатів становила 41,5 тис. осіб, а в час останньої мобілізації (на початку березня) планувалося призвати ще близько 12 тис. новобранців⁵². Звертаємо увагу, що багато з них були відірвані від своїх родин не лише військовою службою, але й лінією радянсько-німецького фронту, що невпинно котився на захід. Відтак, настрої солдатів були відверто капітулянтськими: «Все одно прийдуть росіяни». Характерним є також текст повторної присяги військовослужбовців, процедуру якої у березні ініціювало міністерство оборони: «Присягаю, що не вступлю на службу такому руху, який би підривав і знищував інтереси народу, держави, оборони»⁵³.

Таким чином, новосформована армія теж не стала опорою людацького режиму. Із загальної кількості вояків лише близько 10 % німецьке командування довірило зброю, а більшість працювали на будівельних роботах по спорудженню оборонних ліній.

У цей період міста піддавалися артилерійським обстрілам та бомбардуванням. 20 грудня 1944 р. масованого бомбардування зазнав Прешов. Було повністю знищено 252 будівлі. Лише за перших два дні ліквідації наслідків нальоту було виявлено більше сотні загиблих⁵⁴. 17 березня 1945 р. радянські літаки бомбардували Братиславу⁵⁵.

Владна пропаганда працювала на повну потужність у справі антирадянської агітації. На шпальтах «Словака» публікувалися статті із роз'ясненням того, що СРСР не є виразником слов'янської взаємності: «ми ніколи не були ворогами росіян, вважали і вважаємо їх слов'янськими братами. Але ми рішуче виступаємо проти неслов'янського, антислов'янського й антиєвропейського більшовизму!»⁵⁶. Урядові структури поширювали зловісну інформацію про те, що червоноармійці на зайнятих територіях відбирають у населення весь одяг, продукти, допускаються насильств і жорстокостей, гонять мобілізованих чоловіків у першу бойову лінію під танки. За словами сучасника тих подій, уряд залякував населення тим, що начебто росіяни вивезуть до Сибіру всі чоловіків у віці від 18 до 50 років⁵⁷. Проте, виснажене населення, у переважній більшості, дивилося на ситуацію із надією, що радянська перемога принесе йому довгоочікуване завершення бойових дій. Тому початкове ставлення до Червоної армії було доброзичливим. Однак, реальна ситуація на зайнятих словацьких землях характеризувалася як позитивним, так і негативним досвідом взаємодії населення з радянськими солдатами. Безсумнівно, були випадки, коли місцеві жителі зі зброєю в руках допомагали звільняти свої домівки від німців, добровільно брали участь у відбудовчих роботах, приходили на призовні пункти польових військкоматів, на зібрання з політінформації⁵⁸.

Але у відвойованих населених пунктах червоноармійці не завжди вели себе як визволителі. Так, за повідомленням урядового уповноваженого Й. Бучека, у Ліптовському Мікулаші, котрий кілька раз переходив з рук в руки, радянські солдати допускалися грабежів та насильств над місцевими

жителями. Характерно, що не були «помилувані» навіть люди комуністичної та чехословацької політичної орієнтації⁵⁹.

Словаки скаржилися на здирицтво радянських інтендантських служб, які часто прирікали на голодування цілі сім'ї. Фіксувалися випадки небажання населення постачати радянським військовим частинам продовольство і фураж. Здебільшого без натхнення сприймався наказ про мобілізацію в армію, якій підлягали чоловіки з 1910 до 1926 років народження. Так, у окресі Спішка Нова Вес 60 % від кількості осіб, що підлягала призову, ухилялися від нього. У окресі Требішов лише 30 % із числа призовників підкорилися розпорядженню про мобілізацію⁶⁰.

Населення прифронтової зони страждало й від «союзного» вермахту. Розквартирування його особового складу спричинювало житлово-побутові проблеми, адже словацькі родини змушені були тіснитися в одній кімнаті або на кухні⁶¹. Присутність німецького війська зумовлювало велику матеріальну шкоду. Інформація з окресу Наместово гласить: «Німецька армія для своїх потреб рекувізує у цивільного населення коней, худобу, частими є випадки грабежів у крамницях, корчмах та приватних будинках»⁶². Траплялися випадки, коли німці брали словацьких урядовців у заручники для виконання місцевим населенням їх вимог. Так, незважаючи на депутатську недоторканість, був узятий під варту міський голова Кремниці Я. Данк, який відмовився покрити із громадського бюджету великі витрати німецького підрозділу, який дислокувався у місті⁶³.

Новим негативним моментом була примусова праця цивільного населення на оборонних лініях. Вона фактично не оплачувалася, але відволікала людей від власного господарства у період осінніх сільськогосподарських робіт. На вимогу німецького командування словацька влада оголосила в окресах прифронтової зони загальну трудову мобілізацію чоловіків 16-60 років, які залучалися до оборонних робіт⁶⁴. Наприклад, у Західній Словаччині інженерно-технічні частини та мобілізоване цивільне населення створювали укріплену лінію у долині р. Ваг від Жіліни до Трнави та Братислави. Ще одна оборонна смуга тяглася від Мартіна долиною р. Турец до Трнави.

Зрештою, великими руйнуваннями супроводжувався відступ німецьких військ. Німці залишали по собі знищені мости, залізничні станції і навіть випалені села⁶⁵. Словацька влада при цьому спромоглася лише на формальні протести та скарги.

Загальна тенденція бойових дій взимку 1944-1945 рр. висунула на перше місце проблему евакуації. 17 січня 1945 р. була укладена німецько-словацька угода, за якою всі підприємства, сировина, продукти, худоба, товари і напівфабрикати мали вивозитися до Німеччини для подальшого ведення війни⁶⁶. Рішення про проведення евакуації належало до компетенції німецького посла в Братиславі, який керувався принципом «військової необхідності». Обов'язком словацької влади було створення умов, щоб «евакуація пройшла швидко й гладко»⁶⁷. Загалом, словацька адміністрація не мала жодної можливості регулювати та впорядковувати процес евакуа-

ції, який більше скидався на пограбування національного багатства країни. Так, з державного монетного двору Кремниці німці вагонами вивозили «сировину» – дорогі і кольорові метали. Відомо, що на вимогу начальника станції у Жіліні лише два таких вагони вдалося затримати та залишити на території Словаччини⁶⁸. Керівник словацького митного контролю у Кутах у січні 1945 р. інформував центральний уряд, що з країни вивозиться не лише те, що підпадає під визначення «озброєння та військово спорядження», але й, наприклад, текстильні товари, алюміній, шкіра, спирт, деревина. Митники не могли цьому перешкодити, адже «у разі затримки німецькі військові погрожують митним службовцям»⁶⁹. Тож не дивно, що 5 березня 1945 р. Генеральна рада оборони держави (спеціальний міжміністерський орган з координаційних питань) констатувала: «Єдиним приводом для здійснення господарської евакуації німці називають потреби райху... причому словацькі державні органи не мають відомостей що і куди вивозиться»⁷⁰.

Значно складнішим завданням виявилася евакуація населення. Вже на початку листопада 1944 р. німецьке військово командування зажадало проведення у Шарисько-Земплинській жупі тотальної (для східних окресів) та часткової (для решти території) евакуації⁷¹. Але реалізація цього задуму на штовхнулася на труднощі. Серед основних назвемо: проблеми із взуттям та теплим одягом в умовах наступаючої зими, відсутність транспорту, підготовлених таборів для біженців, небажання населення покидати місце проживання. 1 грудня Центральна евакуаційна комісія в Прешові доповідала, що цивільне обивательство ухиляється від евакуації і ховається частково в лісах, а частково в задалегідь підготовлених схованках⁷². Подальший поступ фронту зумовив появу 30 грудня 1944 р. спеціального наказу міністра внутрішніх справ, в якому наголошувалось, що місцеві виконавчі служби можуть застосовувати примус до небажаючих евакуюватися⁷³. Звичайно, братиславська влада не мала в своєму розпорядженні збройної «сили примусу», а тому цю функцію взяли на себе знову ж таки німецькі війська. Їх рішучі дії по організації евакуації не раз переростали в брутальне насильство. Так, наприклад, евакуантів зі Зволена примусово вивезли до Німеччини в заплomboваних вагонах⁷⁴.

Таким чином, все вказувало на те, що функціонування людацького режиму зокрема, та словацької держави загалом вступило у завершальну агонізуючу фазу. Цілковитого розбалансування зазнало управління, фінанси, системи транспорту та зв'язку. Повсякденним явищем стали наростаюча паніка перед наближенням фронту, масштабні безчинства та свавілля німецьких військ, до чого слід додати й остаточно невирішену партизанську проблему. Характеризуючи настрої суспільства у цей час, сучасний словацький дослідник М. Пекар зазначає: «...для абсолютної більшості населення, незважаючи на їх політичну діяльність попередніх місяців і років, головним пріоритетом стало забезпечення власного фізичного існування та, наскільки це було можливо, майна»⁷⁵.

У цих умовах чи не єдиним позитивним аспектом діяльності словацьких державних структур був курс на максимально можливе забезпечення населення засобами до існування. На порядку денному роботи уряду продовжувало стояти завдання допомоги інвалідам та виплат грошової допомоги на дітей. Є відомості, що працівники промислових підприємств Спіша, які втратили місце роботи через зупинку виробництва внаслідок партизанських диверсій, отримували державну допомогу із спеціального резервного фінансового фонду⁷⁶. 14 жовтня 1944 р. міністерство фінансів виділило 1 млн. крон допомоги словацьким біженцям та тим, хто постраждав від воєнних дій. Щоправда, це була лише мала частка необхідних коштів, адже вже тоді матеріальні втрати вираховувалися приблизно у 30 млн. крон⁷⁷. Вагомою підтримкою держави було те, що державним службовцям і працівникам деяких приватних підприємств виплатили зарплатню на 3-4 місяці вперед⁷⁸. Це дозволило їм закупити продукти та уникнути голодування. Слід згадати й про спеціальний фонд урядового уповноваженого, з якого, в порядку розгляду прохань, виплачувалася індивідуальна фінансова допомога. Архівні матеріали доводять, що урядовий уповноважений в Прешові дійсно виділяв за подібними заявами суми у межах 1-10 тис. крон⁷⁹. Як зазначає сучасний український дослідник Є. Роговий «...державні органи... дійсно у межах своїх можливостей намагалися допомагати місцевому населенню і хоч якось захистити його від свавілля німців. «Вибити» з центру для своїх районів продукти, транспорт і відвернути пограбування німцями словаків»⁸⁰.

Як бачимо, словацька влада і в скрутних обставинах вела соціальну політику, намагаючись створити умови для задоволення базових потреб населення. Це напевні конкретні результати. Зокрема, карткова продуктова система в Словаччині навіть у 1945 р. не набула загального поширення, а словацьке суспільство уникло продовольчої катастрофи.

Незважаючи на очевидний крах режиму та держави, людацькі лідери до останнього відстоювали свої політичні позиції. З'їзд младаюдацької генерації, що відбувся 14 січня 1945 р. у Пієшт'янах, прийняв маніфест, в якому були прописані такі гасла: «Стоїмо непохитно за Словацьку державу... Здоровий глузд! наказує нам співпрацювати з тим, хто нашу свободу і державність визнає, тому закономірним є наше співробітництво з Німеччиною»⁸¹. Схожі заяви пролунали 23 січня 1945 р. на засіданні парламенту у деклараціях словацького уряду та президії сейму. В них пафосно обґрунтовувалося природне право словацької нації на власну державність та проголошувалася незмінність політичного курсу. Ш. Тісо зазначив, що словацький уряд і в сьогоденних складних умовах непохитно переконаний у вірності «дотеперішніх національних прагнень та міжнародних концепцій», а заступник голови сейму К. Медерли, полемізуючи з пропагандою чехословацького уряду Е. Бенеша, підкреслив, що лише законно обраний сейм може вирішувати долю і державний устрій словацької нації⁸². 23 лю-

того Ф. Дюрчанский через братиславське радіо засудив відновлення ЧСР на зайнятих Червоною Армією територіях як протиправний акт⁸³, а у березні лідер Словацької Національної Ради у Лондоні П. Придавек подав британській владі меморандум з протестом проти відновлення Чехословаччини⁸⁴.

Звісно, дані патріотичні-фанатичні декларації не мали жодного практичного значення. Втілювати їх в життя вже було ніколи. 15 січня 1945 р. був виданий таємний наказ МВС про підготовку до евакуації, сховку або знищення документації центральних державних органів та установ⁸⁵. У середині березня Генеральна рада оборони держави пропонувала вже публічно через пресу звернутися до жителів Братислави, щоб «у якнайбільшій мірі спонукати їх до добровільної евакуації»⁸⁶. Цікаво, але у Берліні побоювалися, що президент і уряд можуть залишитися у столиці й здатися Червоній Армії. Так, за інформацією словацького консульства у Стокгольмі, німці, у разі подібної капітуляції братиславської влади, були готові сформулювати словацький уряд у Берліні на чолі Б. Галванком⁸⁷. Проте до цього справа не дійшла. 1 квітня 1945 р. урядова колона виїхали з Братислави спершу до словацької Скалиці, а згодом до австрійського Кремсмонстера⁸⁸.

Фактично знаходячись в еміграції, словацька влада ще намагалася зберегти нормативно-правовий континуїтет Словацької держави. 27 квітня 1945 р. Й. Тісо у виступі на німецькому радіо заявив: «Словацька держава існує тому, що живе і діє її президент, уряд та інші органи, маючи в руках закони Словацької республіки»⁸⁹. Залишки військових підрозділів Глінкової гвардії, Глінкової молоді, Домобрани брали участь у боях з Червоною армією на південних ділянках радянсько-німецького фронту, допомагали німцям у боротьбі з партизанами у Моравії, повстанцями у Празі. У цей час реанімувалася ідея створення словацького полку СС, але до цього справа уже не дійшла.

Останнім актом словацької влади стала, за іронією долі, угода з представниками країни, що ні в якій формі не визнавала Словацьку державу. 8 травня 1945 р. у Кремсмонстері між словацьким урядом та командуванням XX корпусу III армії США був підписаний своєрідний договір про капітуляцію, в якому словацька сторона прохала американське військо про захист всіх словацьких громадян, що опинилися в американській зоні окупації⁹⁰. Дану подію вважаємо остаточною ліквідацією Словацької держави.

У другій половині травня відбувається інтернування та роззброєння словацьких військових формувань. Доля людацької політичної еліти визначилася у двох напрямках. Окремим діячам (Ф. Дюрчанский, Й. Кіршбаум, Ш. Полакович) вдалося залишитися на Заході, де вони стали зачинателями людацьких емігрантських центрів. Більшість провідних людаків (серед них Й. Тісо та А. Мах) за міжсоюзницькою угодою були репатрійовані і передані в руки чехословацької влади, яка ініціювала над ними судові процеси.

Отже, окупація Словаччини та збройне протистояння в країні засвідчили хибність владного політичного курсу та продемонстрували крах людацької концепції «меншого зла». Країна втратила свій протекторатний

статус, а німецькі окупаційні війська фактично не зважали на словацьку адміністрацію. Придушення повстання за допомогою німців не врятувало режиму, а лише продовжило його агонію та, безсумнівно, поглибило й унаочило колаборантський характер людацької влади. У період проходження фронту словацькою територією простежується підпорядкування ресурсів країни потребам вермахту. Задля продовження ведення війни німці здійснили економічне пограбування Словаччини. Вони повністю взяли під свій контроль евакуацію господарських об'єктів та населення, проводили тотальну трудову мобілізацію. Зайняття Червоною армією Словаччини супроводжувалося відновленням на її теренах чехословацької влади, а залишення наприкінці березня 1945 р. урядом Тісо Братислави ознаменувало остаточний крах людацького режиму.

Примітки

1. Zmluva o ochrannom pomere medzi nemeckou ríšou a tzv. Slovenským štátom [preklad] // Daxner I. *Ludáctvo pred národným súdom, 1945-1947.* – Br., 1961. – S. 229.
2. Від словацького ľud – народ у назві правлячої Глінкової словацької народної партії. У статті вживаються похідні від цього слова означення «людак», «людацький».
3. Rogovyy Y. *Vplyv politiky nemeckého okupačného režimu na slovenskú spoločnosť (september 1944-apríl 1945)* / Y. Rogovyy // *Oslobodenie Slovenska 1944-1945 / zost. V. Kováčová.* – Banská-Býstrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2010. – S. 35-44.; Роговой Е. С. *Взаимоотношения общества и власти в Словацкой республике (1939-1945 гг.): Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история / Е. С. Роговой.* – Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2011. – 248 л.
4. Slovenský národný archív (SNA). – Fond Ministerstvo zahraničných vecí (MZV). – Kartón (kart.) 116. – Cieker. 4.IX.1944. Sprava z Madridu.
5. SNA. – MZV. – kart. 967. – članok (č.) 70008/1/45. V Bratislave. 15.III.1945. Predmet: Slovensko-švajcarské vzťahy. Zmena.
6. SNA. – MZV. – kart. 967. – č. 21/T. Sprava Generalného konsula v Stockholme.
7. *Fašisticke represalie na Slovensku / Zost. Dušan Halaj.* – Bratislava (Br.): Obzor, 1990. – S. 20.
8. *Slovenske narodne povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty // Zost. V. Prečan.* – Br.: Epoque, 1971. – S. 184.
9. SNA. – Ministerstvo hospodarstva (MH). – kart. 30. – č. 1. res. 1944. Pomer administrativy a brannej moci nemeckej na Slovensku. Objasnenie. Bratislava dňa 12 sept. 1944.
10. SNA. – Úrad predsedníctva vlády (UPV). – kart. 17. – č. 1694/44.
11. SNA. – UPV. – kart. 92. – č. 5064/44.
12. SNA. – MH. – kart. 30. – Odpis. Ministerstvo narodnej obrany. Čis. 164.032/intend. 2-1944. Zasobovanie nemeckych jednotiek na Slovensku. Bratislava 30 oktobra 1944. – S. 1-3.
13. Klimko J. *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku / J. Klimko.* – Br.: Obzor, 1986. – S. 216-217.

14. Vrba J. Muž, ktorý sa vzoprel Hitlerovi. Osobné svedectva o živote, činnosti a cnostiach Th Dr. Jozefa Tisu, prezidenta prvej Slovenskej republiky / J. Vrba. – Br., 1998. – S 57.
15. Slovenske narodne povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty // Zost. V. Prečan. – Br.: Epoque, 1971. – 704 s. S. 185.
16. SNA. – UPV. – kart. 17. – č. 3518/44. 2 septembra. Kancelaria prezidenta. 2 septembra 1944. Pozbavenie F. Čatloša funkcie.
17. SNA. – UPV. – kart. 17. – č. 1635/1944. 1.635/1. res. – 1944. 13 septembra 1944. Uznesenie o menovaní Karola Murína ako sprostredkovateľa medzi slovenskou vládou a veliteľstvom nemeckých jednotiek na Slovensku.
18. Podolec O. Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu) // Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945). – Banská-Bystrica: Ústav vedy a výskumu, katedra histórie FHV UMB, Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006. – S. 19-20.
19. Korček J. Modifikácie režimu Slovenskej republiky / J. Korček // Slovensko na konci Druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy) / editori V. Bystrický, S. Fano. – Br., 1994. – S. 24.
20. Jablonický J. Samizdat o odboji. Študie a články. – Br.: Kalligram, 2004. – S. 302
21. SNA. – UPV. – kart. 17. – č. 1821/44. 2 októbra 1944. Odovzdanie zaistených cudzincov nemeckým bezpečnostným orgánom.
22. SNA. – MH. – kart. 30. – Prez.-P-dôv-1145/44. Predcednictvo vlády. Štatne zamestnanec – Zatykanie. 20 december 1944.
23. SNA. – Ministerstvo vnútra (MV). – kart. 699. – č. 72/1945-7. 1697/1945. Telefonické hlasenie župného úradu v Nitre. 16 februára 1945.
24. Korček J. Modifikácie režimu Slovenskej republiky... – S. 32-33.
25. SNA. – MH. – kart. 30. – Prez.-P-dôv-1149/45. Výrok osobitného senátu krajského súdu vo veci trestania organizátorov povstania. Bratislava. 22. decembra 1944.
26. Jablonický J. Samizdat o odboji. Študie a články... S. 323
27. SNA. – MH. – kart. 30. – Prez.-P-dôv-1149/45...
28. Pekár M. Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu / M. Pekár // Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov. V... – S. 282.
29. Korček J. Modifikácie režimu Slovenskej republiky...S. 28.
30. SNA. – MH. – kart. 30. – č. 1980/1.res.1944. Zprava č. 2 dňa 28 novembra 1944. Vladny poverenec v Banskej Bystrici hľasi.
31. Gregoričková-Višňovská Z. Časopis Náš boj a kríza režimu Slovenského štátu / Z. Gregoričková-Višňovská // Zborník Filozofickej fakulty univerzity Komenského. – 1996. – Ročník XLII. – Historica. – S. 155.
32. Jablonický J. Samizdat o odboji. Študie a články... – S. 312.
33. Holak M. Mladá ľudácka generácia na konci vojny a jeje piešťanský zjazd (14.1.1945) / M. Holak // Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov. V... – S. 264.
34. Vietor M. Príspevok k objasneniu fašistickeho charakteru tzv. slovenskeho štátu / M. Vietor // Historický časopis (HČ). – 1960. – Ročník (Roč. 8). – článok (č.) 4. – S. 490.

35. Holak M. Mlada ľudacká generácia na konci vojny a jeje piešťanský zjazd (14.1.1945) / M. Holak // Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov. V... – S. 264.
36. Vondrašek V. Ľudácka emigrácia a kontrarevoľučné podzemie na Slovensku v rokoch 1945-1947 / V. Vondrašek // HČ. – 1970. – Roč. XXX. – č. 6. – S. 825.
37. Jablonický J. Samizdat o odboji. Štúdie a články... – S. 316-317.
38. Fabricius M. Hospodarsky stav Slovenska na konci Druhej svetovej vojny // Slovensko na konci Druhej svetovej vojny (stav, vychodiska a perspektivy)... – S. 51.
39. Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty // Zost. V. Prečan. – Br.: Epoque, 1971. – S. 444.
40. Hallon L. Arizácia a komerčné banky v poslednom období existencie Slovenskej republiky / L. Hallon // Slovenska republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. V... – S. 159.
41. Роговой Е. С. Взаимоотношения общества и власти в Словацкой республике (1939-1945 гг.)... – А. 185.
42. Mičko P. Chladna Z. Hospodarska situacia na Slovensku v rokoch 1944-1945 // Slovenska republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. V... – S. 152-153.
43. Jelínek J. Děnník Dr. Štefana Tisa / J. Jelínek // HČ. – 1970. – Roč. XVIII. – č. 2. – S. 276.
44. SNA. – MH. – kart. 30. – č. 1980/1.res.1944. Zprava č. 2 dňa 28 novembra 1944. Vladny poverenec v Banskej Bystrici hľasi; Zavacká M. Vojna slov – protiodbojová propaganda v Povstaní a o Povstaní / M. Zavacká // Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný / Edita Ivaničková a kol. – Bratislava: HU SAV, 2008. – S. 198.
45. Роговой Е. С. Взаимоотношения общества и власти в Словацкой республике (1939-1945 гг.)... – А. 188.
46. Sopko J. Rozklad štatneho aparatu slóvenskeho štatu v dôsledu Povstania // Slovenske narodne povstanie (sbornik prispevkov z narodnooslobodzovacieho boja 1938-1945). – Bratislava: SAV, 1965. – S. 598
47. Liptak L. Politicky režim na Slovensku v rokoch 1939-1945 // Slovenske narodne povstanie (sbornik prispevkov z narodnooslobodzovacieho boja 1938-1945)... – S. 47.
48. Stanislav J. Represálie v zime 1944-1945 / J. Stanislav // SNP v pamäti národa. – Br., 1994. – S. 208.
49. Šmigel M. Príchod ukrajinských utečencov na Slovensko v roku 1944, ich štruktúra a rozmiestnenie v republike // Šmigel M. // Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica 14-15 apríla 2005. – Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005. – S. 422-423.
50. Mičko P. Ukrajinski, poľski a ruski utečenci na konci druhej svetovej vojny / P. Mičko // Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. IV. – S. 407.
51. Pekár M. Pomery na vychodnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudackeho režimu // Slovenska republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. V... – S. 283.

52. Bystrický J. Slováci v uniformách (máj 1944-máj 1945) / J. Bystrický // Slovensko na konci Druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektív)... – S. S. 180
53. Škultéty J. Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945) / J. Škultéty // Slovenské národné povstanie (sborník príspevkov z národnoslobodzovacieho boja 1938-1945). – S. 577.
54. SNA. – UPV. – kart. 17. – č. 2423/44. Telefonické hlasenie vladneho poverenca pre vychodne Slovensko.
55. Ďurica M. Dejiny Slovenska a slovakov. – Br.: Slovenske pedagogicke nakladatelstvo, 1996. – S. 203.
56. Cierna-Lantayova D. Slovanske predstavy a politicke variacie vo vzťahoch slovakov k Moskve (1934-1949) / D. Cierna-Lantayova // HČ. – 2008. – Roč. 56. – č. 1. – S. 104.
57. Марьяна В.В. Красная армия и Словакия. 1944-1945 гг. / В.В. Марьяна // Славянский мир в эпоху войн и конфликтов. – Спб.: Алетея, 2011. – С. 497.
58. Cierna-Lantayova D. Slovanske predstavy a politicke variacie vo vzťahoch slovakov k Moskve (1934-1949) – S. 106.
59. SNA. – МН. – kart. 30. – к.č. 1010/Ires. 1945. Zpravy z oblasti župy Tatranskej. Bratislava dňa 21marca 1945.
60. Марьяна В.В. Красная армия и Словакия. 1944-1945 гг... – С. 498.
61. Štatný oblastný archív v Prešéve (ŠAPO). – Šarišsko-Zemplinská župa (ŠZŽ.) – kart. 43. – katalogizačné číslo (k. č.) 3202. Vladny poverenec v Prešove. 4 decembra 1944. – S. 3.
62. SNA. – МН. – kart. 30. – Prez. P-dôv – 112. Hlasenia o mimoriadnych udalost'ach v rezorte МН. dôv – 508. Spišská Nová Ves. 2 októbra 1944.
63. Podolec O. Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu)... S. 23.
64. SNA. – UPV. – kart. 17 – 1005/45. č. 460/1945. Vladny poverenec v Banskej Bystrici. Pracovna povinnosť v okresoch Revuca-Dobšina-Hnušta.
65. ŠAPO. – ŠZŽ. – kart. 43. – k. č. 3202. Vladny poverenec v Prešove. 4 decembra 1944. – S. 8.
66. Семиряга М. Н. Борьба народов Центральной и Юго-Восточной Европы против фашистского гнета. – Москва: Наука, 1985. – С. 66.
67. SNA. – МН. – kart. 30. – Prez. – P-dôv. 1150. Ministerstvo národnej obrany ministerstvu hospodárstva. Predmet: verbálna nóta nemeckého vyslanectva v Bratislave. 17 februára 1945.
68. Pecník M. Vybrané problémy slovenského peňažníctva v rokoch 1944-1945 // M. Pecník // Slovenska republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. V... – S. 185.
69. SNA. – МН. – kart. 30. – II Н. Úradný záznam o telefonickom hlasení prednostu Colného úradu Kúty.
70. Kropilak M. Ovladnutie Slovenska nemeckym fašizmom v rokoch 1939-1945 / M. Kropilak // Nemecka otaska a Československo. – Br.: SAV, 1962. – S. 77-97.
71. Pekár M. Pomery na vychodnom Slovensku v poslednych mesiacoch existencie ľudackeho režimu... – S. 288.
72. ŠAPO. – ŠZŽ. – kart. 43. – к.ч. 3202. Vladny poverenec v Prešove. 4 decembra 1944. – S. 6.
73. Šapo. – Fond Vladny poverenec pre vychodnu oblast' zo sidlom v Prešove. – Kart. 7, – in. č. 8. – Spis 7.

74. SNA. – MV. – Kart. 699. – č. D1 – 313/1945. Okresny urad Zlate Moravce. 7.III.1945.
75. Pekár M. Pomery na vychodnom Slovensku v poslednych mesiacoch existencie Ľudackeho režimu... – S. 285.
76. ŠAPO. – Fond Urad prace v Prešove. 1940-1945. – kart 36. – in. č. 993. – zakl. č. 5108/1944. Správa ústredného úradu práce v Bratislave. 14 októbra 1944.
77. ŠAPO. – ŠZŽ. – kart. 81. – k. č. 3127. – Zprávy o situácii v oblasti východného Slovenska v októbri 1944. – S. 51.
78. Vrba J. Muž, ktorý sa vzoprel Hitlerovi... – S. 97.
79. ŠAPO – Fond Vladny poverenec pre vychodnu oblasť zo sidlom v Prešove. – Kart. 7. – in. č. 8. – Spis 124.
80. Роговой Е. С. Взаимоотношения общества и власти в Словацкой республике (1939-1945 гг. – А. 192.
81. Polakovič. Š. Piešťanský zjazd mladej Ľudackej generacie v roku 1945 / Š. Polakovič // Slovensky politicky exil v zápase za samostatne Slovensko. – Br.: Dom zahraničných Slovákov, 1996. – S. 54.
82. Dokumenty slovenskej identity a štátnosti. Zv. II. / Michal Barnovský; ved. red. Ján Beňko. – Br.: Národné literárne centrum–Dom slovenskej literatúry, 1998. – S. 374-376.
83. Vondrašek V. Diferenciácie Ľudackého tabora v záveru valky, aktivity mladej Ľudackej generácie / V. Vondrašek // Slovensko na konci Druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektivy)... – S. 97.
84. Ivaničková E. Britská politika a Slovensko v rokoch 1939-1945 / E. Ivaničková // Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektivy)... – S. 130.
85. SNA. – MV. – kart. 699. – č. 12/45. č. 121-2112-2/1944. Priprava spisov k evakuácii. 15 januara 1945.
86. SNA. – MV. – kart. 699. – 11/1945D1/33. č. 1636/1.res.1945. Odpis predsedníctva vlády. Evakučné opatrenia. Bratislava. 12 marca 1945.
87. SNA. – MZV. – kart. 967. – č. 14-dôv/45. I slovenská berlínska vlada – článok. 22 januára 1945.
88. Jelinek J. Denník Dr. Štefana Tisa / J. Jelinek // HČ. – 1970. – Roč. XVIII. – č. 2. – S. 278.
89. Korček J. Modifikácie režimu Slovenskej republiky // Slovensko na konci Druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektivy). – S. 28.
90. Dokumenty slovenskej narodnej identity a štátnosti... – S. 381.

Резюме

В статье осуществлена попытка комплексного освещения ситуации в Словацком государстве в последний период его функционирования (сентябрь 1944-март 1945 гг.). Выяснен уровень его зависимости от Германии в это время, прослежены взаимоотношения словацких управленческих органов с немецкой военной администрацией, раскрыто влияние боевых действий на территории страны на повседневную жизнь населения.

Ключевые слова: оккупация, немецкое давление, боевые действия, мобилизация, эвакуация.

Одержано 28 вересня 2012 р.